

Kirsi Laanesoo

Tartu ülikooli eesti morfosüntaksi ja pragmaatika teadur, on uurinud küsilauseste suhtlustegevusi suulises suhtluses

Küsilausestest, mis ei küsi

Küsilauseid seostame tavaliselt küsimuste küsimisega, kuid kuidas määratleda selliseid sageli esinevaid küsilauseid nagu *No mis sa karjud?* või *Kellele kurat seda vaja läheb?* Artikkel annab ülevaate, mida sellised küsilausest vestluses teevad ja kuidas vestluskaaslased neid tõlgendavad.

Igapäevases suhtluses kasutame väga palju küsilauseid. Osa neist on sellised, millega küsime ehk avaldame soovi puuduvat teadmist kõrvaldada, näiteks *Kus lasteaias ta käib?* Teised on aga sellised, mille (peamine) suhtluseesmärk ei ole küsimine, vaid millegi muu tegemine, nagu näiteks eespool toodud *No mis sa karjud?*, mis on sisuliselt keeld 'Ära karju!' või *Kellele kurat seda vaja läheb?*, millega väljendatakse seisukohta 'Seda ei lähe kellelegi vaja'. Selliseid üksusi nimetatakse tavaliselt retoorilisteks küsimusteks. Oma uurimuses olen eelistanud kasutada terminit *pööratud polaarsusega küsimus* (vt ka Koshik 2005; Laanesoo 2018), kuna retooriline küsimus viitab sellele, et selle lausuja ei oota vastust. Tõepoolest, ka pööratud polaarsusega küsimused ei oota vastust selle tavapärase tähenduses, aga kui vaadata neid tegelikes vestlustes, selgub, et tihtipeale neile siiski reageeritakse. Termin *pööratud polaarsusega küsimus* tuleneb selliste küsilauseste ühisest tunnusest – kõnelejad edastavad nendega küsilause jaatuse-eituse poolest vastupidiseid seisukohti. Näiteks eitav küsilause *Kas minul ei olegi õigus arvustada või?* väljendab jaatavat seisukohta 'Mul on õigus arvustada' ja jaatav küsilause *No mis sest kasu?* väljendab eitavat seisukohta 'Sellest pole mingit kasu'.

Küsilauseste uurimine vestluses

Küsilauseste roll vestlustes selgub kõige paremini inimeste igapäevasest suhtlusest. Just tegelikes vestlustes on vestluskaaslase reaktsiooni järgi võimalik analüüsida, mida sellised küsilause vormis „mitteküsimused“ teevad. Mingi keelilise nähtuse esinemist suhtluses on võimalik analüüsida suhtluslingvistika abiga. Suhtluslingvistika kasutab vestlusanalüüsi uurimismeetodi põhimõtteid (vt ka Stivers, Sidnell 2013). Vestlusanalüüsi alusmaterjal on tegelike vestluste audio- või videosalvestused, mis transkribeeritakse. Vestlusanalüüsi eesmärk on uurida seda, kuidas inimestevaheline suhtlus on üles ehitatud ja millised suhtlusmustrid meie igapäevaseid vestlusi iseloomustavad. Samuti uuritakse seda, mis suhtlustegevusi kõnelejad oma kõnevoorudega teevad. Suhtlustegevused on näiteks tervitamine, küsimine, käskimine, noomimine jne. Vestlusanalüüsi rakendamisel tuleb uurijal lähtuda rangelt sellest, kuidas vestlejad ise mingit nähtust konkreetsetes vestlustes tõlgendavad, ja jätta enda arvamus selle kohta kõrvale.

Suhtluslingvistika põhilisi lähtekohti on, et nähtuse tähendus kujuneb reaalse vestluse käigus, mistõttu ei saa erinevaid keelilisi nähtusi, muuhulgas küsilauseid, analüüsida ja kirjeldada kontekstist eraldiseisvana, sest kunagi ei tea, mida kõneleja ühe või teise küsilausega parasjagu tahab teha. Vaatame näiteks järgmises vestluskatkes esinevat küsilause *mis=ta seal koolis`teeb*.

(1)¹

01 E: mina=ei=tea=`kuss=ta=külmetas. ütles et päris: on `kodus

02 haigus`lehel noh `rääkida ei saa, **mis=ta seal koolis`teeb**.

03 (0.4)

04 A: s:oh

Kui analüüsida real 2 olevat küsilause omaette küsilauseks, võiks seda tõlgendada küsimusena, mis ootab vastuseks infot. Näeme aga, et näite real

¹ Transkriptsioonimärgid: . langev intonatsioon, , poollangev intonatsioon, ? tõusev intonatsioon, (.) mikropaus (0.2 sek või lühem), (0.5) pausi pikkus sekundites, ` sõna rõhutamine, [ ] pealerääkimine, = kahe iseseisva üksuse kokkuhääldamine, * * vaikselt löik, > < kiiremini öeldud löik, e:i hääliku venitus, \$ \$ naerev hääl, s(h)õna sõna on lausunud naerdes, % % vinguv toon, (( )) transkribeerija kommentaar

4 reageerib vestluskaaslane sellele partikliga *soh*, mitte ei paku vastuseks infot, mida kõne all olev isik koolis teeb. See näitab, et vestluskaaslane tõlgendabki küsilauseid kui üksust, mis ei küsi infot. Selles konkreetsetes näites kasutab kõneleja küsilauseid hoopis seisukoha 'Ta ei tee koolis midagi, sest ta ei saa rääkida' väljendamiseks.

Küsilauseid, mis ei küsi

Küsilauseite rollide uurimiseks igapäevases suhtluses olen analüüsinud argivestlusi, mis pärinevad Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest. Analüüsisin nii silmast silma kui ka telefonivestlusi, milles suhtlejad on sõbrad, head tuttavad või sugulased. Kuigi küsilauseitega võib sooritada eri suhtlustegevusi, on siinse artikli fookuses kaks tüüpi:

- küsilauseid, millega väljendatakse seisukohti;
- küsilauseid, millega keelatakse või kästakse vestluskaaslast, ehk direktiivsed küsilauseid.

Järgnevalt kirjeldan neid küsilauseid lähemalt, võttes appi tegelikud vestlused.

Seisukohti väljendavad küsilauseid

Materjali analüüs näitas, et argivestlustes esineb väga palju küsilauseid, mis väljendavad seisukohti. Näiteks *no 'mis sest 'kasu; aga 'keda see 'uvitab; 'miks on 'vaja nii 'võõra sõnaga 'rääkida; kus 'mina tean mis seal 'on jms*. Järgnev vestluskatke sisaldab kahte tüüpilist seisukohta väljendavat küsilauseid.

(2)

01 B: [ega `sina ei ole] `arvustaja siin, `mitte `mingi[sugune.]

02 A: [(kõhatab)]

03 A: **kas `minul ei o(h)legi õigus `arvustada või.**

04 (0.8)

05 A: to `hoo `taevas `appi. **\$kas me ei `ela demo `kraatlikus**

06 **`vabariigis või.\$**

07 B: nooh?

08 C: >\$ikka on `õigus.\$<

09 (0.6)

10 B: erilist [{}-] `ütlemist sul ei `ole `selle kohta.

Selles näites vestlevad abikaasad (A mees ja B naine) ja peretuttav (C). Vestluse teemaks on erinevad eesti kirjanikud, kelle kohta vestlejad oma arvamust avaldavad. Real 1 ütleb B terava märkuse A kohta, kutsudes esile küsilause, mis väljendab seisukohta 'Mul on ka õigus arvustada' (rida 3). Näeme, et sellele küsilausele ei reageeri kohe keegi ja A lausub järgmise küsilause, mis väljendab seisukohta 'Me elame demokraatlikus vabariigis.' (read 5–6). Järgnevalt otsustavad mõlemad vestluskaaslased reageerida esimesele küsilausele. C reageerib sellele vastusega küsimusele (rida 8), B seisukohaga mittedõustumisega (rida 10). Tasub mainida, et C vastus on öeldud naerdes, mis näitab, et selline otsene vastus ei ole tõsiseltvõetav. Kõneleja C mõistab, et see küsilause ei olnud päris küsimusena mõeldud, kuna see puudutab teada-tuntud infot, mis on ka küsijale endale teada. Siiski näitab selline reageerimine, et põhimõtteliselt on võimalik vastata sellistele küsilausele info andmisega ehk tõlgendada neid kui küsimusi. Mõlemad näite 2 küsilused on eitavad, kuid väljendavad jaatavaid seisukohti. Selline pööratud polaarsus on iseloomulik kõikidele analüüsitud küsilausele. Seisukohta väljendavate küsilause puhul on tavaline, et need esinevad eri arvamusi või vaidlusi sisaldavates vestluse osades, nagu nägime eelnevas näites. Vestluskaaslased reageerivad neile seisukohaga nõustumise, mittedõustumise, õigustamise või vaidlustamisega.

Materjalist selgus, et nii seisukohti väljendavaid kui ka käskivaid-keelavaid küsilauseid kasutatakse samal ajal eri suhtlustegevuste läbiviimiseks. Näiteks näites 2 esile toodud küsilauseid kasutab kõneleja seisukohavõtuks ja samal ajal enda õigustamiseks.

Direktiivsed küsilused

Samuti esineb igapäevases suhtluses palju küsilauseid, mis keelavad või käsivad inimestel midagi teha. Sellised on näiteks *'mida sa vahid; no mis=sa 'nii palju käid; mis sa 'muretsed; a=miks sa 'torusse ei=räägi jms.* Näite 3 küsilause illustreerib argivestluses esinevaid direktiivseid küsilauseid.

(3)

01 T: \$[ei 'õnne]stu teil käksi keerata.\$

02 (13.3)

03 P: %`mida sa `lõdistad, *Annika*%

04 (3.2)

05 I: ((rõhitseb)) (8.4) `neid sul peaks `olema.

Näitelõigus 3 mängivad ema, isa, tütar ja poeg kaarte. Samal ajal tütar sööb midagi, mille ta maha pillab. Poeg pöörab sellele tähelepanu, kasutades küsilauseid `mida sa `lõdistad, millega väljendab keeldu 'Ära lõdista!' ja avaldab soovi, et õde lõpetaks lõdistamise. Sellele, et see ei ole küsimus, osutab kaks asjaolu. Esiteks see, et keegi ei vasta sellele, ja teiseks see, et P tegelikult teab, mida õde maha pillab, sest ta näeb seda juhtumas. Nii nagu selleski näites, eelneb ka teiste materjalis esinenud käskivatele-keelavatele küsilausele mingi sobimatu tegevus, mis on võimendatud küsilause esineva verbiga (nt verbidega *lõdistama*, *vahtima*, *jorisema* jne).

Keelavaid küsilauseid iseloomustab veel vastuseks infot ootavate küsimustest erinev intonatsioon, mis tuleneb küsisõna ja verbi tugevast rõhutamisest. Direktiivsetele küsilausele reageerivad vestluskaaslased käimasoleva tegevuse lõpetamise või enda õigustamisega. Analüüsitud direktiivsetele küsilausele on samuti omane pööratud polaarsus: jaatav küsilause väljendab eitavat käsku ehk keeldu (*`mida sa `lõdistad > 'Ära lõdista!*) ja eitav küsilause vastupidi väljendab käsku (*a=miks sa `torusse ei=räägi > 'Räägi torusse!*).

Sarnaselt seisukohta väljendavate küsilausetega kasutatakse ka direktiivseid küsilauseid samal ajal mitme suhtlustegevuse läbiviimiseks. Näite 3 fookuses olev küsilause on ühelt poolt keeld 'Ära lõdista!' või 'Lõpeta lõdistamine!', kuid samas sisaldab ka seisukohta 'Lõdistamine on sobimatu'.

Kokkuvõtteks

Küsilauseid kasutame lisaks küsimisele ka seisukohtade-arvamuste väljendamiseks, keelamiseks, käskimiseks, etteheidete tegemiseks, kaeblemiseks, noomimiseks ja paljudeks muudeks suhtlustegevusteks. Siinne artikkel kirjeldas küsilauseid, millega kõnelejad väljendavad seisukohti või keelavad-käsivad vestluskaaslast. Need küsilauseid esinevad eelkõige vestluse nendes osades, kus esineb kõnelejate vahel lahkarmumusi või vaidlusi. Küsilauseid kasutamisege tugevdavad kõnelejad oma seisukohti, samal ajal kutsuvad kaasvestlejaid üles ennast õigustama. Artiklis vaadeldud küsilausele reageeritakse seisukohaga (mitte)nõustumisega, enda

õigustamise, vaidlustamise, käsu täitmise või tegevuse lõpetamisega. Esineb ka selliseid küsilausega vormistatud „mitteküsimusi“, millele vestluskaaslased reageerivad kui tavalisele küsimusele ehk vastavad neile infoga, mis on küsijale juba tegelikult teada. Siiski on sellised vastused tavaliselt markeeritud, mis tähendab, et need on lausunud näiteks naerdes või muudetud hääletooniga, näidates seega, et selline vastus pole tõsiseltvõetav.

Viidatud kirjandus

- Koshik, Irene 2005. *Beyond Rhetorical Questions: Assertive Questions in Everyday Interaction*. Amsterdam; Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- Laanesoo, Kirsi 2018. Polüfunktsionaalsed küsilauseid eesti argivestluses. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 33. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Stivers, Tanya; Sidnell, Jack (eds.) 2013. *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell.

OK